

Max Aue – náš současník

JAROSLAW KILIAS

V prvním čísle *Historické sociologie* byla publikována recenze románu Jonathana Littela *Laskavé bohyně* z pera Miloslava Petruska. Miloslav Petrussek nejen vysoko zhodnotil literární hodnotu románu, ale vyjádřil také názor, že jde o důležitý vklad do odborné knihovny sociologa. Zcela souhlasím s autorovým hodnocením Littelovy knihy, blízký je mi také recenzentův zájem o beletrii jakožto badatelský materiál pro sociologa. I když stejně jako on pokládám její četbu za zajímavou i pro badatele dějin a společnosti, jeho pohled na případný užitek z četby Littelova románu pro sociologa, a obzvláště historického sociologa, se mi zdá přinejmenším poněkud sporný.

Petrusek nalézá v *Laskavých bohyních* především jeden z hlasů v současné diskusi kolem holocaustu a otázky viny a zároveň důležitou výpověď o povaze totalitních režimů dvacátého století. Zdá se, že tak vidí v románu současně kompetentní komentář i užitečný zdroj výzkumného materiálu. K prvnímu z předpokládaného vědeckého potenciálu knihy se ještě vrátím, možnost použití románu jako informačního zdroje se mi však jeví jako velmi sporná: Littelův román není svědectvím doby jiné než naší vlastní – není dokonce *ani výsledkem historického výzkumu*. Ačkoliv Miloslav Petrussek zdůrazňuje autorovy hluboké znalosti týkající se nacismu a Třetí říše a fakt, že román vznikl jako důsledek hlubokých studií historických zdrojů, nesmíme zapomenout, že Littel je romanopisec, nikoliv historik, a že jeho kniha je výpovědí, která zcela patří k současné kultuře: jak pokud jde o problémy, jimiž se zabývá, tak pokud jde o materiál použitý autorem k výstavbě románového děje. Problém není v tom, že autor není neomylný a například ne vždycky ví, kdy by Aue měl (nebo spíše neměl) nosit černý slavnostní stejnokroj, nebo nezná všechny detaily esesácké etikety, která doporučovala nepoužívat titul „Herr“ před hodnostmi SS. Jsou to jen nepříliš důležité drobnosti, neboť je zřejmé, že *Laskavé bohyně* jsou beletrii, neboli, jak naznačuje anglický termín *fiction*, jsou jen fikcí vytvořenou z materiálu dostupného současnému spisovateli. Miloslav Petrussek našel v knize řadu elementů patřících k „vysoké“ kultuře, ale lze v ní najít naopak i četné motivy z poněkud odlišných kulturních zdrojů, nevyjímaje různé druhy populární kultury. Koneckonců v současné době také samotná otázka viny patří především právě k populární kultuře (a politice), jejíž součástí jsou třeba český týdeník *Respekt* nebo víkendové vydání polského deníku *Gazety Wyborczej*. V románu najdeme i postavy a motivy převzaté ze „senzační“ literatury a filmu nebo komiksu, odkud Littel převzal s realitou nemajícím nic společného ženy – důstojnice SS, s nimiž se Aue setkal v prostředí doktora Mandelbrota. Podobný kulturní zdroj – alternativní dějiny z pomezí fantasy a science fiction – se zdá být inspirací pro vznik právě této poslední postavy. Petruska dráždící erotika románu (scény v Lublinu a možná i rozhovory s Mandelbrotovými esesačkami) za mnoho vděčí současné pornografii a polo-undergroundové erotické tvorbě sedmdesátých let. Význam historických pramenů byl určitě klíčový, nicméně jde jen o jeden z mnoha zdrojů velkého množství materiálu použitého ke konstrukci románového děje.

Vezmeme-li v úvahu, že Littel nenapsal historický traktát, lépe postřehneme jemný, nicméně výrazný anachronismus obrazu světa, jímž je naplněn jeho román. Nejen postava sebevědomého a zábran prostého homosexuála (a krvesmilníka) se v žádném případě neshoduje s dobou a stejnokrojem, který nosí. Totéž lze říci o Aueho pohledu na komunismus, který je plný nikoliv (jak bychom mohli předpokládat) nenávisti a odporu k největšímu ideologickému nepříteli, ale spíše fascinovaný a citlivý na analogie s jeho vlastním nacistickým pohledem na svět. I když taková postava není sice zcela nepředstavitelná, fakticky jde o odraz ahistorické figury „totalitarismu“. Tento pojem není módní jen jako pojmový instrument ke srovnávacímu rozboru politických systémů, ale spíše jako prostředek umožňující převést nacismus a komunismus na společného jmenovatele, čímž je proměňuje v aberaci, nikoliv ve všední element dějin modernity a kontinuum moderních forem politické vlády. Nelze proto nevidět, že Littelův Max Aue je náš současník, a proto se od něho nedozvíme o minulosti víc, než od samotného autora, výborného současného romanopisce (a zdá se, že i moudrého člověka), ne však dějepisce.

Je Littelův román vůbec užitečný pro sociologa? Jak už jsem napsal, nejde o věrnou reprezentaci válečné reality, ale interpretaci, která je radikálně prezentistická. To však neznamená, že není užitečný pro sociologa (nikoliv nutně historického): autorem použitý způsob vypořádání se s otázkou viny činí z něho zajímavý experiment v oblasti sociologické teorie jednání (*agency theory*). Jako každý smysluplný historický román, také *Laskavé bohyně* ukazují, že Aueovo počínání jen částečně vyplývá z jeho vlastních rozhodnutí, přičemž i ta jsou ovlivněna neúplností osobní zásoby (nezřídka falešného!) vědění týkajícího se jeho životní situace. Většina jevů, jež ho ovlivňují, se nalézá mimo horizont jeho každodenní percepcce. Autor nabídl čtenářům obraz pokřivené, možná i nemocné psychiky hlavního hrdiny, ale zároveň ukázal činitele, které ji pravděpodobně zkřivilily a na které asi nemohl mít sebemenší vliv. Nejzajímavější však je, že *Laskavé bohyně* lze číst jako experiment, do něhož autor postupně zavádí činitele, kteří se dle litery práva a společenských zvyků, vytvářejících „návyky srdce“, pokládají za důvody k uznání akterových činů. Ty buď vyplývají, nebo nevyplývají z jeho vlastních, vnějškově nepodmíněných rozhodnutí a svobodné vůle (cokoliv by to mohlo znamenat), a v důsledku toho mu dovolují připsat nebo nepřipsat zodpovědnost za vlastní skutky. Podle toho hlavní hrdina jednou budí soucit, jednou odpor, nakonec ale čtenář zůstává s prázdnými rukama a vlastně bez žádné odpovědi na své otázky. Miloslav Petrušek uznal, že Littelova kniha je hodnotná nehledě na její relativismus. Naopak si myslím, že právě na tomto relativismu se zakládá její nesporná poznávací hodnota. Pokud jde o sociologii, najdeme v ní důležitý argument proti metodologickému individualismu, dovolávajícímu se náležitě nereflexovaných každodenních pojmů jednotlivce a jednotlivcovy svobodné vůle. I když Littel přesně neukázal společenské mechanismy určující jednání jednotlivce, zcela přesvědčivě demonstroval, jak funguje jednotlivec jako domněle samostatný činitel obdařený svobodnou vůlí a zodpovědný za své činy.

Nedomnívám se, že by k povolání sociologa patřila aktivní účast ve veřejných debatách, jako jsou diskuse o vině v dějinách, protože to ve většině případů končí zneužíváním akademické pozice k obhajobě zcela neakademických názorů. Povinností vědce by spíše mělo být objevování společenských zájmů skrývajících se za jednotlivými názory a hlavně odhalování sociálních mechanismů stojících v pozadí celé diskuse, v tomto případě mechanismů sociální atribuce odpovědnosti. Bohužel žádné vědecké vyjádření

tohoto druhu se mi nepodařilo najít, alespoň ne v Polsku, ani v Česku. Jak jsem se však snažil ukázat, právě takové vědění poskytuje v určité míře právě Littelova kniha. Takto se jeví nejen jako užitečný zdroj, ale i jako určitá náhražka odborného vědění, kterého profesionální vědci nebyli schopni dosáhnout nebo je nechtěli poskytnout veřejnosti.